

ПРИРОДНІСТЬ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЛІНГВОПРАГМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ _____

У статті висвітлюються проблеми природності спілкування як категорії мегапрагматики. Природність спілкування — синтетична, семантико-прагматична категорія міжособистісного спілкування риторичного характеру, тісно пов'язана з ментально-духовною організацією учасників інтеракції. Вона зачіпає як нелінгвістичні чинники (фізичний, ментальний, психічний та інші стани людини), так і всі без винятку чинники мовного коду. У межах мегапрагматики ця категорія тісно пов'язана з іншими категоріями комунікації, зокрема доречністю, стилем, відвертістю та щирістю спілкування, його реєстровими характеристиками.

Ключові слова: спілкування, прагматика, мікропрагматика, макропрагматика, мегапрагматика, природність спілкування, щирість спілкування, відвертість спілкування.

Сучасна лінгвістична прагматика, найважливішим засадничим поняттям якої є людський чинник у мові, а дослідницькою категорією — комунікативний прагматичний смисл¹, має широке проблемне поле, яке включає в себе аспекти мікро-, макро- і мегапрагматики.

Мікропрагматика — прагматика мовних одиниць, у межах якої досліджується суб'єктивний чинник, наявний у семантико-прагматичній структурі лексичних і граматичних одиниць, зокрема дискурсивних слів; суб'єктивні аспекти референції, дейксису, анафори та деякі інші проблеми. **Макропрагматика**, або прагматика категорій мовного коду в спілкуванні, досліджує суб'єктивний чинник, пов'язаний з мовленнєвими актами, мовленнєвими жанрами та дискурсами, імплікаціями та імплікатурами, пресупозиціями, модальністю, умовами успішності категорій мовного коду тощо. **Мегапрагматика** — прагматика категорій міжособистісної інтеракції має справу з прагматичними аспектами інтенціональності, стратегій і тактик спілкування; прагматичними аспектами комунікативної компетенції учасників спілкування; категоріями з виразним виявом суб'єктивності: поглядом, емпатією та її фокусом; прагматичними аспектами принципів і максимум спілкування, а також прагматичними виявами риторичних чинників комунікації. До проблемного поля мегапрагматики тяжіють також такі глобальні категорії контексту міжособистісної інтеракції з використанням засобів мовного коду, як реєстр, атмосфера і тональність спілкування².

¹ Див., наприклад: *Бацевич Ф.* Прагматика дискурсу: проблемне поле, дослідницька одиниця // Людина. Комп'ютер. Комунікація : Зб. наук. праць.— Л., 2008.— С. 10–12; *Бацевич Ф.* Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця // *Studia Linguistica* : Зб. наук. праць каф. заг. мовознавства Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка.— К., 2008.— Вип. 1.— С. 4–10; *Бацевич Ф.* Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці // *Мовознавство*.— 2009.— № 1.— С. 29–37.

² *Бацевич Ф. С.* Лінгвістична прагматика... — С. 31.

Серед категорій мегапрагматики, пов'язаних з риторичними аспектами спілкування, найактивніше вивчаються категорії ввічливості, щирості, доречності, точності, логічності, послідовності, виразності, правильності, чистоти тощо мовлення та деякі інші³. Однак у живій інтеракції людей з використанням засобів природної мови важливим чинником кооперативного, дієвого, результативного, а часто і толерантного спілкування є його природність. Розглянемо такий приклад з повісті Є. Гуцала «Улюмджі»:

(1) Головний герой повісті — Микола Клепун — ненавидить свою колишню дружину за зраду, за те, що все своє життя дбала лише про себе, не турбуючись про свого сина і чоловіка. Коли вони зустрілися після кількох років відсутності Марії у місті, вона почала виявляти незвичну турботу про покинутого нею сина. «Ця *неприродність її поведінки, слів, інтонацій, розчулених поглядів на нього* [сина] ... була такою разючою, що він [Микола] лише розгублено дивився і не знав, як припинити цю комедію і взагалі, як себе вести. ... Розсміятися їй в обличчя? Цю *найприроднішу його реакцію* вона, як видається, тільки й чекала, щоб розпочати своє... вічне...».

У контексті конкретного комунікативного акту те, що головний герой кваліфікує як неприродність поведінки, слів, інтонацій, розчулених поглядів і, навпаки, як природну реакцію — розсміятися в обличчя — відіграє суттєву комунікативну роль, впливає на перебіг конкретної інтеракції, зокрема детермінує комунікативну поведінку цього героя. Неприродність такої поведінки людини чітко усвідомлюється носіями мови як відхилення від «нормального», «звичного», «щоденного», «такого, що не привертає уваги» тощо спілкування. Це усвідомлення виявляється в повсякденних «метакоментарях» щодо різних виявів поведінки людини, зокрема комунікативної, на зразок: *Він (вона) сьогодні на себе не схожий (не схожа); Він (вона) якось дивно говорить; Він (вона) неприродно сміється (говорить, поводить себе)* тощо. Образно про роль природності спілкування сказав І. Тургенев вустах Лежнева — одного з героїв роману «Рудін»: «Один фальшивий звук в речі — и вся его [общения] гармония исчезла». Неприродність мовлення і, ширше, комунікативної поведінки людини фіксується також у художніх творах, передовсім у авторських коментарях до мовленнєвої поведінки учасників спілкування, як це бачимо в прикладі (1).

Незважаючи на важливу комунікативну роль природності спілкування, ця категорія фактично ще не ставала спеціальним предметом лінгвістичних досліджень. Пропонована розвідка має за мету визначити сутність поняття «природність спілкування», її лінгвістичне наповнення, встановити місце серед інших комунікативних категорій риторичної природи міжособистісної інтеракції.

Наявний матеріал розмовного мовлення та художньої літератури дозволяє твердити, що природність спілкування — синтетична, комплексна категорія комунікативної поведінки людини, яка включає в себе як немовленнєву поведінку учасників спілкування (фізичні дії, вчинки, паралінгвальні засоби тощо), їхні психологічні та психофізичні стани (спокій чи неспокій, упевненість чи неупевненість тощо), так і мовленнєву поведінку, а також урахування учасниками спіл-

³ Див., наприклад: *Balandina N.* Щирість та істинність вживання прагматичних кліше // «Wort — Text — Zeit». *Phraseologische Einheiten in traditionellen und neuen wissenschaftlichen Paradigmen.* — Greifswald, 2009. — S. 16–17; *Клюев Е. В.* Речевая коммуникация. Успешность речевого взаимодействия. — М., 2002. — 318 с.; *Ратмайр Р.* Прагматика извинения. Сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры. — М., 2003. — 272 с.; *Формановская Н. И.* Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. — М., 1998. — 328 с.; *Формановская Н. И.* Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. — М., 2002. — 286 с.; *Leech G. N.* *Principles of Pragmatics.* — London ; New York, 1983. — 250 p.

кування контекстних і ситуативних чинників та багато інших складників. Ця категорія наявна в колективній свідомості носіїв певної лінгвокультури і, як правило, увиразнюється у випадках її порушення, тобто виявляється на тлі її протичлена — неприродності спілкування. Остання — одна з важливих причин девіативної комунікативної поведінки людей⁴. Нижче представлено спробу узагальненої класифікації випадків вияву природності / неприродності спілкування з оперттям на приклади з художньої літератури.

I. Природність / неприродність немовленнєвої поведінки має надзвичайно широкий діапазон вияву.

1. Неприродність, чи навіть протиприродність для конкретної особи, соціальної групи, певної лінгвокультури фізичних дій людини. Зрозуміло, що це надзвичайно широкий аспект поведінки носіїв певної лінгвокультури, який вивчається різними науками, не входить у проблемне поле лінгвістики, але впливає (чи може впливати) на перебіг комунікації. Наприклад:

(2) «Он [Иван] остановился, шокированный ее (жінки, яку він часто зустрічав у фойє готелю.— Ф. Б.) ярко накрашенными губами, бледным лицом наркоманки, *неестественными движениями бедер*, которые, по ее мнению, должны были сводить с ума мужчин... И когда она томно обратилась к нему с каким-то пустяковым вопросом, он просто сбежал, ...постыдно, не по-мужски...» (А. і Б. Стругацькі);

(3) «Он [незнакомец] поклонился и вышел размеренным шагом, не оглядываясь, прямой и *весь какой-то неестественный*» (Там же);

(4) «Но улыбка не украсила лица Веры, как это обыкновенно бывает; напротив, *лицо ее стало неестественно* и оттого неприятно» (Л. Толстой).

2. Природність / неприродність (протиприродність) для конкретної особи чи конкретної лінгвокультури ментальних, психічних, психологічних, вольових тощо станів та їхніх виявів у спілкуванні; ці стани впливають (чи можуть впливати) на процес комунікації. Наприклад:

(5) «... ни я, ни Илина его [незнакомца] явно не интересовали. Мне это показалось *неестественным*: по-моему, такая пара, как я и Илина, должна была заинтересовать любого нормального человека» (А. і Б. Стругацькі);

(6) «Он [товарищ] был, наверное, под кайфом, *неестественно оживленно размахивая руками*... Жилин молчал, боясь что-то не то сказать. “Черт их знает этих наркоманов. Еще в драку полезет”» (Там же).

II. Природність / неприродність мовленнєвої поведінки учасників інтеракції. Ця група причин охоплює фактично всі рівні мовної структури, складники мовленнєвого акту, мовленнєвого жанру, дискурсу, найважливішими з яких є такі:

1. Підкреслено незвична (штучна) вимова звуків, неприродне для даного типу спілкування (чи лінгвокультури) інтонування, темп мовлення тощо. Інакше кажучи, це аспект мовної поведінки, пов'язаний із фізичним (акустичним) і фізіологічним аспектами мовлення. Тут досить згадати приклад з роману Л. Толстого «Війна і мир» так званого виразного читання імператорських указів князем Василем Курагіним у салоні Анни Павлівни Шеррер: «фахівець з виразного читання імператорських указів», «неестественно растягивал или глотал слоги», «делал паузы в самых неожиданных местах» тощо.

2. Неприродний добір слів, словоформ, фразеологізмів, усталених виразів тощо в межах конкретної ситуації спілкування, напр.: (7) «Все це сюзюканья,

⁴ Див. про це детальніше: *Бацевич Ф.* Основи комунікативної девіатології.— Л, 2000.— 236 с.

всі ці слова “дорогенький”, “синочок”, “мій маленький” ... були *неприродними* для цієї злої та малорозвинутої жінки...» (Є. Гуцало).

3. *Неприродність* порядку слів у реченнях (висловленнях).

(8) Змінений стан свідомості, у якому перебуває герой роману В. Набокова Цинциннант Ц. після оголошення йому вироку смертної кари, стає причиною порушення граматичної форми і неприродного порядку слів у висловлюванні, з яким він звертається до директора в'язниці: «— Любезность. Вы. Очень. (Это еще нужно расставить).

— Вы очень любезны,— сказал, прочистив горло, какой-то добавочный Цинциннант».

Варто зазначити, що кількість прикладів неприродного вживання засобів мовного коду, наявних у художній літературі, значна, але ми обмежилися наведеними вище.

III. Природність / неприродність комунікативної поведінки учасників інтеракції. Цей тип вияву природності / неприродності спілкування пов'язаний із категоріями макро- і мегапрагматик, тобто з особами адресанта, адресата, їхніми міжособистісними зв'язками та деякими іншими аспектами, що виявляються в конкретній інтеракції учасників спілкування. Найважливіші його підтипи:

1. *Природність / неприродність* добору й організації мовленнєвих актів, формування їхніх локутивних, іллокутивних, перлокутивних складників, а також деяких інших чинників у межах конкретної конситуації спілкування. Тут можлива значна кількість варіантів вияву, зокрема:

а) обрана іллокуція не відповідає нормам лінгвокультури, у межах якої вихований адресат. Яскравий приклад комунікативної девіації, зумовленої саме цією причиною, наводить О. Г. Почепцов⁵. Він зазначає, що в одній з англійських комедій югославський радіолюбитель починає розмову зі своїм англійським колегою такими словами: «Fraternal greetings, comrade, from the working class of Belgrade», тобто «Братерський привіт, товаришу, від робітничого класу Белграда». З погляду норм англійської мови це речення правильне, але воно порушує природність англійського мовлення, зокрема традиційні, усталені форми звертання, укорінені в культурі, менталітеті носіїв англійської лінгвокультури;

б) дібрані мовленнєві акти не відповідають загальній тональності спілкування, що склалася на момент плину інтеракції. Яскравим прикладом такої невідповідності може бути мовленнєва поведінка Гаєва з п'єси А. Чехова «Вишневий сад»; цей герой постійно «не потрапляє» в тональність поточної комунікації, а його «романтичні» промови є неприродними і смішними:

(9) «Гаєв. Солнце село, господа.

Трофимов. Да.

Гаєв (негромко, как бы декламируя). О природа, дивная, ты блещешь вечным сиянием, прекрасная и равнодушная, ты, которую мы называем матерью, сочетается в себе бытие и смерть, ты живишь и разрушаешь...

Варя (умоляюще). Дядечка!

Аня. Дядя, ты опять!

Трофимов. Вы лучше желтого в середину душлетом.

Гаєв. Я молчу, молчу».

2. *Природність / неприродність* добору і організації мовленнєвих жанрів і дискурсів у межах конкретного контексту і ситуації спілкування. *Неприродність* може залежати від соціальних, вікових, гендерних, ментальних, психологічних та інших якостей осіб адресанта і адресата:

⁵ Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения.— К., 1986.— С. 110.

а) неприродність добору дискурсу з позицій урахування соціальних чинників спілкування:

(10) Князь Мишкін, чекаючи в приймальні генерала Єпанчина, розмовляє з камердинером — «человеком» — у притаманному йому стилі рівної розмови з усіма: «Казалось бы, разговор князя был самый простой; но чем он был проще, тем и становился в настоящем случае нелепее, и опытный камердинер не мог не почувствовать что-то, что совершенно прилично человеку с человеком и совершенно неприлично гостю с человеком. А так как люди гораздо умнее, чем обыкновенно думают про них их господа, то и камердинеру зашло в голову, что тут два дела: или князь так какой-нибудь потаскун и непременно пришел на бедность просить, или князь просто дурачок и амбиции не имеет, потому что умный князь и с амбицией не стал бы в передней сидеть и с лакеем про свои дела говорить, а стало быть, и в том и в другом случае, не пришлось бы за него отвечать?» (Ф. Достоевский) (курсив наш.— Ф. Б.);

б) неприродності побудови мовленнєвих жанрів та їхніх фрагментів з урахуванням логічних чинників розгортання цієї категорії міжособистісної інтеракції. Порушення прагматичних чинників логічності й послідовності викладу інформації може стати причиною часткової або повної комунікативної невдачі. Прикладом, який ілюструє перший тип девіації, може бути текст телеграми, яку отримав головний герой повісті А. і Б. Стругацьких «Хижі речі століття»:

(11) «Грин умер у рыбаей получай тело воскресенья соболезнуем Хугер Марта мальчишки» <...> Видимо, Хугеру и Марте, было невдомек, что нормальные люди сообщая о смерти, говорят в первую очередь, отчего или как умер человек, а не у кого он там умер. Я бы писал: «Грин утонул во время рыбной ловли»».

Прикладом другого типу функціонально-стильових девіацій може бути «знаменита» телеграма, яку отримав один із героїв роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» Максиміліан Андрійович:

(12) «“Меня только что зарезало траваем на Патриарших. Похороны пятницу, три часа дня. Приезжай. Берлиоз”».

Максиміліан Андреевич считался, и заслужено, одним из умнейших людей в Киеве. Но и самого умного человека подобная телеграмма может поставить в тупик. Раз человек телеграфирует, что его зарезало, то ясно, что его зарезало не насмерть. Но при чем же тогда похороны? Или он очень плох и предвидит, что умрет? Это возможно, но в высшей степени странно эта точность — откуда же он все-таки знает, что хоронить его будут в пятницу в три часа дня? Удивительная телеграмма!».

3. Природність / неприродність мовлення, комунікативної поведінки в цілому з позицій гендерних координат спілкування. Розглянемо приклад з повісті братів Стругацьких «Полудень, XXII століття»:

(13) «Эти неестественно твердые рукопожатия, какие-то грубые, резкие, мужеподобные движения руками и головой во время самых невинных разговоров, эти речи, наполненные неженскими словами и крепкими выражениями, от которых почему-то непременно хотелось смущенно крикнуть, должны были свидетельствовать о силе характера, символизировать ее [Ирмы] презрение ко всему “бабьему”... Все как бы говорило: это не женщина, это “их” человеку».

4. Природність / неприродність добору мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів, дискурсів стосовно вікових характеристик адресанта і адресата. Це дотримання полягає в їхній відповідності очікуванням учасників спілкування певної комунікативної поведінки один одного. Невідповідність очікуванням можна проілюструвати, зокрема, таким прикладом:

(14) «— Должен тебе сказать,— самым доверительным тоном сообщил ему [Бол-Кунацу, юноше 14 лет] Виктор,— что у вас с Ирмой очень странная манера разговаривать. Мы в детстве говорили не так.

— Правда? — вежливо спросил Бол-Кунац.— И как же вы говорили?

- Ну, например, этот твой вопрос у нас звучал бы так: *чиво?*
Бол-Кунац пожал плечами.
— Вы хотите сказать, что это было бы лучше?
— Упаси бог! Я хочу только сказать, что *это было бы естественнее.*
— Именно то, что наиболее естественно,— заметил Бол-Кунац,— меньше всего пододает человеку. <...>
— А я думал, тебе лет восемьдесят,— сказал Виктор.
— Чиво-чиво? — противным голосом спросил Бол-Кунац, и Виктор облегченно засмеялся. Все-таки *это был мальчик, обыкновенный нормальный вундеркинд...*» (А. і Б. Стругацькі).

Як влучно писав О. Пушкін з цього приводу, «Смешон и юноша степенный, Смешон и ветреный старик».

5. Природність / неприродність тональності спілкування, запропонованої одним з учасників комунікації:

а) немотивована зміна мовленнєвих стратегій, ментальних орієнтацій та регістру мовлення. Йдеться про недотримання однієї з максим кооперативного спілкування, яку можна сформулювати так: дотримуйся одного способу ведення розмови, одного жанру, одного регістру. Результатом нехтування мовцем цією максимою може стати неправильна інтерпретація адресатом інформації або, в «м'якшому» варіанті,— нерозуміння іллокутивних намірів адресанта, сприйняття його слів як неприродних. Наприклад, один із героїв «Сентиментальної історії» М. Хвильового діловод Кук серйозно запитує в героїні повісті:

(15) «— Ви, наприклад, не думаете виходити заміж? <...>

— Це мені подобається,— іронічно сказала я.

— Що вам подобається? — не зрозумів мене Кук.

— А от те, що ви з місця в кар'єр приступили до діла. Дещо неприродно для вашого віку»;

б) раптова зміна стратегій мовлення, наприклад, немотивований перехід від серйозного до жартівливого тону розмови:

(16) Спиридонова із незакінченої повісті М. Хвильового «З лабораторії» незрозуміло й неприродно для її співрозмовника Потапа міняє тональність розмови:

«— Йй-богу, не розумію вас,— сказав він.— То ви говорите зі мною як звичайна собі балякуча людина, то...

— То,— підхопила Спиридонова,— говорю як психічно ненормальна? Так?»

6. До розглянутого типу комунікативних невдач з певною мірою умовності можна зарахувати випадки немотивованого (з погляду адресата) звернення до невідомої мовцеві особи. Як приклад наведемо епізод з оповідання В. П'єсуха «З погляду флейти»:

(17) «Мне вдруг захотелось кого-нибудь остановить и рассказать, что раньше я был ужасным дураком, а теперь мне много, очень много чего открылось <...> я взял и остановил одного прохожего.

— Видите ли,— сказал я.— У Твардовского есть слова: "...этим странным и довольно обременительным аппаратом — душой". Не правда ли, хорошо? Можно с вами об этом поговорить?

Прохожий мне ничего не ответил. Он обошел меня стороной и вдруг побежал».

7. Природність спілкування з урахуванням соціально-культурних чинників має безліч виявів, зокрема:

а) вона притаманна всім людям і пов'язана з їхнім спільним фондом знань, спільними пресупозиціями, які формуються «природним» станом речей. Недотримання цього стає причиною «неприродних» міркувань учасника спілкування:

(18) Герой повісті В. Домонтовича «Доктор Серафікус» Комаха висловлює бажання мати дитину без біологічної участі жінки. Оскільки його співрозмовник Корвин є носієм загальнолюдської пресупозиції 'дитину народжує жінка', то, звичайно, він не розуміє Комаху:

- «— Я, — сказав Комаха, — хотів би мати дитину!
— В чім справа, — відповів Корвин, — давно вже час! Вітаю від широго серця! Одружуйся <...>
— Ні, — сказав Комаха, — ти не зрозумів мене. Я нічого не сказав, що збираюсь одружуватись. Я хочу мати дитину. Це зовсім інша річ. Ти розумієш.
— Не дуже.
— Я, — спробував розтлумачити Комаха, — хочу, щоб це сталося без участі жінки. Мені здається, що немає потреби, щоб у дітородінні брала яку-небудь участь жінка»;

б) природність спілкування, притаманна носіям певної лінгвокультури в цілому; це, наприклад, темп мовлення, звичні паралінгвальні засоби, дозволені чи табуовані теми розмов, міра втручання в особистісну сферу та багато інших. Незнання їх може стати бар'єром у міжкультурній комунікації. Зокрема, у низці лінгвокультур існують важливі для підтримки й ідентифікації їхніх членів типи дискурсів, непритаманні іншим лінгвокультурам. У підручнику із соціолінгвістики М. Б. Вахтіна і Є. В. Головка з опертям на праці Д. Відера і С. Пратта описуються ситуації, в яких носії північноамериканських індіанських лінгвокультур перевіряють належність конкретних осіб до так званих справжніх індіанців⁶. Автори зазначають, що для того, аби вважатися «справжнім індіанцем», недостатньо мати кровні зв'язки з іншими «справжніми індіанцями»; відповідна ідентичність не закладена від природи, її потрібно «заробити», певним чином поводячи себе з іншими і вибудовуючи «правильні» дискурси, притаманні «справжнім індіанцям», тобто відповідно поводитися у складних мовних і немовних практиках. Так, наприклад, «справжні індіанці» не повинні розмовляти з незнайомими; вони мають відповідно вести себе у випадках спеціальних комунікативних ситуацій, які влаштовуються як «спаринги» з метою перевірки на «справжність» окремих членів племені. Це спілкування, під час якого важливо, за традицією, вживати вербальні й невербальні засоби спілкування. «Справжній індіанець» повинен «правильно» брати участь у розмові: певним чином вимовляти привітання, а також будувати діалог за особливими правилами (наприклад, не вести його безперервно, діалог повинен обов'язково містити досить довгі паузи тощо). «Справжній індіанець» повинен знати, що розмовляти взагалі не обов'язково, мовчання доречно завжди. Залежно від ситуації «справжній індіанець» повинен уміти виконувати ролі вчителя й учня, особливо коли йдеться про передавання культурних знань. У ролі вчителя він має скупю, лаконічно, але дохідливо ділитися знаннями; у ролі учня — шанобливо і уважно слухати вчителя. При цьому зайві слова в обох типах ролей не потрібні: вчитель радше демонструє, ніж розповідає; учень уважно і шанобливо спостерігає і переймає. Зрозуміло, що подібна комунікативна поведінка для носіїв, наприклад, української лінгвокультури є неприродною;

в) притаманна певній соціальній групі; остання може мати характерну лише для неї манеру спілкування: вживання певних слів, виразів, інтонацій, тем розмов тощо, які сприймаються всередині цієї групи як природні. Так, епіграфом до своєї статті про специфіку домашньої комунікації Т. В. Кузнецова взяла репліки сімейного діалогу: «— *Ты прителебонькаешь? — Само собой!*»⁷ Дивні з позицій стандартного літературного мовлення, вони є природними у спілкуванні членів однієї сім'ї. Лінгвісти все частіше говорять про важливість, навіть

⁶ Вахтин Н. Б., Головка Е. В. Социолнгвистика и социология языка : Учеб. пособие. — СПб., 2004. — С. 262–264.

⁷ Кузнецова Т. В. Специфика домашней коммуникации // Актуальные проблемы вербальной коммуникации : Язык и общество. — К., 2004. — С. 171.

нагальність вивчення особливостей звичного, природного спілкування в межах окремої сім'ї, трудового колективу, студентської групи тощо⁸;

г) притаманний певній особистості, звичний саме для неї спосіб, стиль спілкування, за якими вона впізнається, ідентифікується іншими людьми в комунікації. Саме такий спосіб спілкування вважається повністю відповідним природі конкретної особистості, специфіці її стосунків із зовнішнім світом. Так, наприклад, дискурсивне слово (частка) *ну* є типовим сигналом переходу до розмовного типу дискурсу (або його підтримки), зміни тональності мовлення, яку очікують слухачі:

(19) «Це “ну” в його [Петра] розповіді про вчорашнє [друзям] особливо сподобалось: на-решті він заговорив з ними як рівний, а не як професор зі студентами там, у його далекому університеті» (І. Яцканин).

Навіть лайливі слова і вирази можуть виконувати функцію дискурсивних слів, будучи носіями емоційних смислів, а також (у деяких контекстах і ситуаціях спілкування) важливими прагматичними сигналами того, що мовець є «своїм» для решти учасників спілкування (див. попередній приклад). Відомі випадки, коли відсутність лайливих або блатних слів сприймається як прагматичний сигнал наявності «чужого», «не свого» учасника комунікації або такого, який свідомо дистанціюється від атмосфери спілкування групи особистостей.

8. Природність / неприродність спілкування, пов'язана з комунікативними ролями учасників спілкування. Розглянемо приклад із повісті А. і Б. Стругацьких «Хвилі гасять вітер»:

(20) «Он вдруг все понял: вчера Марта играла роль маленькой, кем-то обиженной и оттого несчастной девочки, которую нужно пожалеть... И играла она *неестественно*. ... Все-таки возраст...».

Спробуємо визначити диференційні ознаки природності спілкування як категорії міжособистісної інтеракції порівнянно з іншими комунікативними категоріями риторичного характеру.

Природність і щирість спілкування. Обидві категорії стосуються сфери успішності спілкування. При цьому природність спілкування грає вагомішу роль, оскільки можна бути нещирим, але успішно спілкуватися з іншими; у випадку неприродності спілкування комунікація, як правило, унеможливується. Відмінності стосуються такого:

1. Природність спілкування пов'язана як зі змістом спілкування, так і з його формою; щирість стосується передусім змісту повідомлюваного, неприховування інформації; форма ж подання інформації може лише гармонізувати або контрастувати з намірами щирості.

2. Щирість адресанта може бути виявлена адресатом лише у випадку доброго знайомства з ним або — за умови володінні навичками «читання» мови тіла — і з незнайомими людьми; щирість стосується того, що часто називають «вірністю собі»; природність спілкування меншою мірою передбачає персоналізацію зв'язків мовців, хоч у випадках тісного знайомства неприродність комунікативної поведінки ідентифікується швидше і точніше.

⁸ Див., напр.: *Крысин Л. П.* О речевом поведении человека в малых социальных общностях (постановка вопроса) // *Язык и личность*.— М., 1989.— С. 78–86; *Кузнецова Т. В.* Знач. праця.— С. 173.

3. Природність спілкування стосується як фізичних, так і ментально-психічних процесів; щирість — переважно ментальних, змістових аспектів спілкування⁹.

4. Щирість, як правило, пов'язується з «намірами щодо істинності» повідомлення, проте однозначно не імплікує їх¹⁰; природність не обов'язково пов'язана з такими намірами, хоча може їх включати.

5. Природність спілкування виявляється на тлі норм, стереотипів, звичок тощо комунікативної поведінки; щирість — на тлі переконань, сформованих оцінок, поглядів, емпатій тощо.

Таким чином, природність спілкування виступає ширшою комунікативною категорією, включаючи (або не включаючи) в себе щирість спілкування.

Природність та відвертість спілкування. Відвертість спілкування також належить до комунікативних категорій міжособистісного спілкування риторичного характеру. Як і у випадку зі щирістю, це орієнтація насамперед на зміст повідомлюваного, але на противагу щирості — це неприховування інформації з додатковою «ризикованою» прагматичною характеристикою 'можливість втрати власного іміджу, пониження статусу власного обличчя': *Можливо, ви про мене подумате зле, але я все ж відверто вам скажу...* Відвертість і щирість спілкування не завжди є синонімами: можна бути відвертим аж занадто, доходючи до абсурдних ситуацій, включаючи й таку форму втрати власного обличчя, як самобичування, тобто можна бути повною мірою розкутим, що порушуватиме природність спілкування, робитиме його абсурдним. Саме таке спостерігаємо в романі Ф. Достоевського «Ідіот», де один з героїв на вечірці в Настасії Пилипівни пропонує учасникам відверто розповісти про найганебніший вчинок у своєму житті. У кінцевому підсумку комунікація унеможлиблюється. Щирість не передбачає втрати власного обличчя; вона радше часто стає серйозною підтримкою іміджу мовця: *Він завжди щирий у спілкуванні*. Зазначимо, що розкутість більшою мірою спрямована на зовнішні вияви комунікативної поведінки, які в деяких випадках можуть бути доведені до абсурду і сприймаються як карикатура на особистість або бажання шокувати присутніх. Інакше кажучи, розкутість може бути штучною, що суперечить сутності природності. У такому випадку розкутість сприймається як антипод природності спілкування.

Природність та доречність спілкування. Найважливіше розмежування цих категорій риторичного характеру стосується того, що доречність повністю детермінується контекстними та ситуативними координатами спілкування (місцем, часом, соціальними, політичними, економічними, культурними тощо обставинами); природність спілкування, хоч і залежить від згаданих чинників, повною мірою не детермінується ними.

Природність та стиль (манера) спілкування. Стиль (манера) спілкування особистості достатньо стабільна, у багатьох випадках незалежна від контекстних і ситуативних координат спілкування (недарма ж бо кажуть, що *стиль — це людина*); природність спілкування — категорія достатньо плинна, залежна від контексту і ситуації спілкування, оскільки природність може бути лише в конкретних обставинах: людина, яка природно і невимушено спілкується в одних обставинах, може ніяково почуватися в інших.

⁹ Див., наприклад, визначення щирості в концепції одного із засновників теорії мовленнєвих актів: *Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике.— М., 1986.— Вып. 17.— С. 50–51, 77.*

¹⁰ Див. детальніше: *Balandina N. Op. cit.— S. 16.*

Отже, природність спілкування — синтетична, семантико-прагматична, у своїй основі комунікативна категорія міжособистісного спілкування риторичного характеру, тісно пов'язана з ментально-духовною організацією учасників спілкування. Вона зачіпає як нелінгвістичні чинники (фізичний, ментальний, психічний та інші стани людини), так і всі без винятку чинники мовного коду. У межах мегапрагматики природність спілкування тісно пов'язана з іншими категоріями комунікації, зокрема категоріями доречності, стилю та щирості спілкування, його реєстровими характеристиками, які значною мірою залежать від соціальних чинників, а також із комунікативними ролями учасників спілкування. Як широке поняття риторики спілкування, вона охоплює низку інших понять; це специфічна комбінація комунікативних категорій, яка навіть у побутовому сприйнятті й оцінці спілкування в цілому (чи комунікативної поведінки окремої особи) усвідомлюється як особлива. Природність спілкування — категорія плинна, історично залежна від значної кількості чинників лінгвокультурного, соціального, індивідуального та поточного характеру. З бігом часу складники цієї категорії можуть змінюватися залежно від смаків епохи. Дослідження їхнього впливу на плин комунікації — актуальна проблема комунікативної лінгвістики та лінгвопрагматики.

(Львів)

F. S. BATSEVYCH

COMMUNICATIVE NATURALNESS AS A LINGUOPRAGMATIC CATEGORY

The author analyzes the issue of communicative naturalness as a linguopragmatic category that is a synthetic, semantic and pragmatic parameter of interpersonal communication through rhetorical dimension, tightly connected with interaction participants' mental and spiritual organization. It includes both non-linguistic factors (physical, mental, psychic states of a person) and all the factors of the lingual code. In the framework of linguopragmatics, it is connected with categories of style, openness, register etc.

K e y w o r d s: communication, pragmatics, micropragmatics, macropragmatics, megapragmatics, naturalness, openness, sincerity.